

Broedvogelinventarisaties Gelderse Poort in 2003

Frank Majoor

Inleiding

De Gelderse Poort is in 2003 voor het vijftiende achtereenvolgende jaar integraal geïnventariseerd. De inventarisatie omvat niet alle broedvogelsoorten, maar is gericht op moeras- en weidevogels en op alle schaarse soorten en kolonievogels. Deze inventarisatie is een gezamenlijk project van de Vogelwerkgroep Arnhem en omstreken en de Vogelwerkgroep Rijk van Nijmegen en omstreken, verenigd in de Faunawerkgroep Gelderse Poort. De Provincie Gelderland steunt het project in het kader van plattelandsvernieuwing, mede gefinancierd door Staatsbosbeheer Gelderland, Waterschap Rijn en IJssel, Stichting Twickel en SOVON.

Dit artikel is geschreven als jaarlijkse update van het rapport 'Vogels van de Gelderse Poort, broedvogels 1960-2000'. Ter vergelijking is dezelfde indeling van de soortgroepen aangehouden. Per soortgroep zal van een selectie van soorten de resultaten van de inventarisatie van het jaar 2003 van het Nederlandse deel van de Gelderse Poort worden beschreven. Het gebied wordt hierbij opgedeeld in drie deelgebieden: 1) Ooijpolder: de Ooijpolder inclusief uiterwaarden, 2) Waal noord: de uiterwaarden langs de Waal ten noorden van de Ooijpolder en 3) Rijnstrangen: de Rijnstrangen inclusief de aangrenzende polders en uiterwaarden.

Weersomstandigheden

Het weer heeft invloed op de zang- en baltsintensiteit van vogels en daardoor op de doelmatigheid van het inventariseren. Harde wind, neerslag en lage temperaturen zijn belemmerende factoren. Vandaar een korte beschrijving van het weer in het broedseizoen aan de hand van de maandoverzichten van het KNMI.

Maart was uitzonderlijk zonnig, zeer zacht en droog. Van 13 tot en met 31 maart viel geen meetbare neerslag. Alleen in het eerste deel van maart viel neerslag van enige betekenis. April was zeer zonnig, zacht en wat de neerslag betreft normaal. Van 3 tot en met 24 april viel gemiddeld slechts 3mm neerslag. De eerste elf dagen van de maand waren met een aantal vorstdagen koud. Daarna vertoonde de temperatuur een snelle stijging. In de Bilt werden acht warme dagen genoteerd tegen twee normaal. Na een aantal droge maanden volgde een natte, vrij warme meimaand. Tot en met 25 mei was het weer sterk wisselvallig en vaak aan de koele kant. Gemiddeld over het land viel 85mm neerslag tegen 57mm normaal. Deze was wel grillig over het land verdeeld. Delen van Gelderland waren het natst. Juni en juli waren zeer warm, zonnig en gemiddeld over het land droog.

De rivierwaterstand is van grote invloed op de verspreiding van de broedvogels, met name in de uiterwaarden. Na het hoge water in januari 2003 is het rivierpeil snel gezakt. Vervolgens is het peil het gehele jaar tussen de zeven en de negen meter blijven schommelen. Dit is ruim beneden de kribben, deze lopen pas bij een stand elf meter onder. De uiterwaarden zijn gedurende het broedseizoen van 2003 dus droog gebleven.

Resultaten per soortgroep

De droogte in 2003 was van grote invloed op het voorkomen en verspreiding van de broedvogels in de Gelderse Poort. Bij veel soorten is een achteruitgang van het aantal territoria vastgesteld. Enkele soorten hebben echter duidelijk geprofiteerd van het mooie zomerweer. Hieronder wordt per soortgroep een selectie van soorten besproken.

Watervogels

Deze groep bestaat uit futen, Aalscholver, Blauwe Reiger, Knobbelzwaan, ganzen, eenden Zwarte Stern en IJsvogel. De aantallen watervogels worden deels bepaald door de waterstand en deels door de wintertemperatuur. De meeste watervogelsoorten nemen de laatste jaren in aantal toe of zijn stabiel. Maar door de droogte in 2003 zijn van een aantal soorten beduidend lagere aantallen vastgesteld.

De *Dodaars* komt voor in sterk wisselend aantal dat is gerelateerd aan het rivierwaterpeil. Dit in tegenstelling tot de *Fuut* die de afgelopen 9 jaar redelijk stabiel is. De droogte heeft zoals verwacht negatief uitgedrukt voor de *Dodaars*. Maar met een totaal van 35 paar zat het aantal nog ruim boven het laagste vastgestelde aantal van 22 paar in 1996.

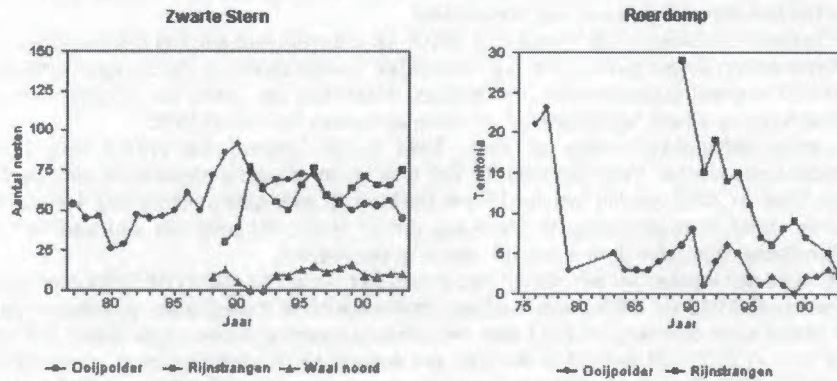
De enige *Aalscholver* kolonie zit sinds 1984 in de Lobberdense Waard. Het aantal broedparen is hier tot 1996 gegroeid tot 308 paar en vervolgens gestabiliseerd rond de 235 paar. Maar in 2003 werden hier op 11 mei slechts 145 paar geteld. Een groot deel van de kolonie stond in tegenstelling tot normaal, droog. Het is mogelijk dat een deel van de Lobberdense vogels daardoor elders (of niet) is gaan broeden.

Met name de *Grauwe Ganzen* nemen nog steeds sterk in aantal toe. In de Ooijpolder lijkt in de reeks van 1985 tot 1999 twee maal een stabilisatie op te treden, maar vervolgens schiet het aantal weer omhoog. In 2003 was het aantal aanwezige broedvogels vogels hier iets lager dan in 2002. Uit wekelijkse tellingen van aanwezige Grauwe Ganzen in de westelijke Ooijpolder blijkt dat hier in 2001 het voorlopige maximum is bereikt. Dit komt echter niet uit onze tellingen naar voren omdat het exacte aantal van 2001 wegens de MKZ crisis ontbreekt. Opmerkelijk is dat ondanks de groei in het aantal territoriale paren het aantal paren dat vliegvlugge jongen groot brengt al minimaal zeven jaar is gestabiliseerd (gegevens Berend Voslamber, SOVON).

De *Nijlgans* vertoonde een plotselinge toename in de Ooijpolder van 28 paar in 1999 naar 52 paar in 2000. In 2003 is hier met 43 paar echter een afname van het aantal territoria vastgesteld. De schaarse soorten als Brandgans, Canadese Gans en Kolgans nemen langzaam in aantal toe. In de Lobberdense Waard verbleef van eind maart en eind april één paar *Rietganzen*. Ook zijn er weer een aantal (on)mogelijke kruisingen waargenomen: Kol- x Grauwe Gans, Canadese- x Brandgans, Indische- x Grauwe Gans en Brand- x Grauwe Gans.

De eenden zijn sterk wisselend in succes. *Slobeend* en *Zomertaling*, soorten van moeras en nat grasland, gaan gestaag in aantal achteruit. Met name de *Zomertaling* heeft in 2003 van de droogte te lijden gehad. Met slechts totaal 18 paar lag het aantal veel lager dan het gemiddelde van 32 sinds 1991. *Krakeend* en *Kuifeend*, beide soorten van open water, de eerste planktoneter, de tweede schelpdiervisser, zijn stabiel. De *Bergeend* lijkt na een recente opleving weer iets in aantal achteruit te gaan (zie ook andere pioniersoorten). Op 21 april en 15 mei werd een paar *Mandarijneenden* waargenomen op de Jonkmanshof bij het dorpje Ooij. Dit is de vierde maal sinds 1990 dat er territorium van de Mandarijneend in de Gelderse Poort wordt vastgesteld. Op zich is dat weinig gezien de winterpopulatie van ca. 100 exemplaren in directe omgeving van Arnhem (gegevens Stef Waasdorp). De *Zwarte Stern* is

in de Gelderse Poort inclusief het Duitse deel al jaren stabiel. De soort is echter geheel afhankelijk van nestvlotjes. Ten opzichte van 2002 was er in 2003 een kleine verschuiving van de Ooijpolder (Millingerwaard en Ooijse Graaf) waar vlotjes onbezet bleven, naar de Rijnstrangen waar alle vlotjes bezet waren. Het broedsucces is was door het mooie weer met 1,65 jongen per paar zeer goed. In de verschillende kolonies werden in totaal zelfs 10 paren waargenomen met drie uitgevlogen jongen. Dit is het maximum, daar een Zwarte Stern normaal maar drie eieren legt (gegevens Max van Dongen en Theo Wijers). Als laatste in de categorie watervogels is de *Ijsvogel*. Hoewel de winter 2002/03 iets minder zacht was dan voorgaande winters is het totale aantal *Ijsvogels* weer wat gestegen. Met maar liefst totaal 23 paar een voorlopig hoogtepunt!

Figuur 1. Ontwikkeling van Zwarte Stern en Roerdomp in de Gelderse Poort in 1975-2003.

Moerasvogels

In het rapport worden 18 soorten gerekend tot moerasvogels, hieronder vallen de meeste reigers, rallen en de kleine 'rietzangertjes' plus de Bruine Kiekendief. Van de moerasvogels zijn acht soorten duidelijk in aantal afgenomen terwijl er vijf zijn toegenomen. Het voortbestaan van deze soortgroep is in hoge mate afhankelijk van de waterhuishouding in de Rijnstrangen. Dit is het belangrijkste gebied voor de typische moerasvogels in de Gelderse Poort. Het waterpeil in dit gebied is een onderwerp van discussie tussen beheerders, boeren en beleidsmakers. Het was de bedoeling om de afgelopen twee winters te experimenteren met een winterpeil van maximaal 11 meter. Echter tot nu toe is het peil, met name wegens bezwaren van de Duitse boeren, niet hoger opgevoerd dan 10.70 meter.

De meest kritische moerasvogels zijn de *Roerdomp* en de *Grote Karekiet*. Na het extreem lage peil van 1996 lijkt een kleine opleving van de *Roerdomp* (1998-2000) en de *Grote Karekiet* (1999-2001) samen te gaan met een iets hoger waterpeil. Helaas zijn de aantallen van 2001 onbekend, door de MKZ-crisis was telwerk niet mogelijk. Maar duidelijk is dat in 2002 en 2003 de stand van beide soorten sterk is gedaald. Hopelijk dat de betrokken

partijen snel tot een serieuze oplossing komen. Waarschijnlijk zijn alleen door drastische maatregelen, zoals waterinlaat bij Spijk, de kritische moerasvogels in de Rijnstrangen te behouden.

De verdere achteruitgang van de Roerdomp en Grote Karekiet in de Rijnstrangen in 2003 kan versterkt zijn doordat gedurende het broedseizoen de uitlaat bij Kandia twee maal niet goed heeft gefunctioneerd. Hierdoor daalde de waterstand half april en half mei tot resp 9.41 en 9.44 meter. Een groot deel van de rietlanden kwamen hierdoor tijdelijk droog te staan. De reactie van Bert Docter van het Waterschap Rijn en IJssel:

'De enige verklaring hiervoor lijkt mij dat rond die perioden de schuif van Kandia niet goed heeft gefunctioneerd. Bij Kandia hebben we (helaas) te maken met een systeem waarbij water onder een schuif stroomt i.p.v. eroverheen (stuwsysteem). Het belangrijkste nadeel van de schuifconstructie bij Kandia zit 'm in het feit, dat we nooit helemaal zuiver een stuwpeil in kunnen stellen. Bij Kandia moeten we dus spelen met de schuif om een wenspeil te kunnen handhaven. Dit in tegenstelling tot een stuwconstructie, waarbij je een echt stuwpeil kunt instellen. En als zich bij het sluiten van de schuif troep onder de schuif bevindt, dan sluit de schuif niet goed. In theorie zou de Oude Rijn dan leeg kunnen lopen tot het peil van het Pannerdens Kanaal. Gelukkig is het zover niet gekomen, maar het sluitsysteem van Kandia maakt het noodzakelijk dat we alert blijven.'

Foto. Nest van Buidelmees. Erfkamerlingschap, zomer 2003 (Ruud Reddingius)

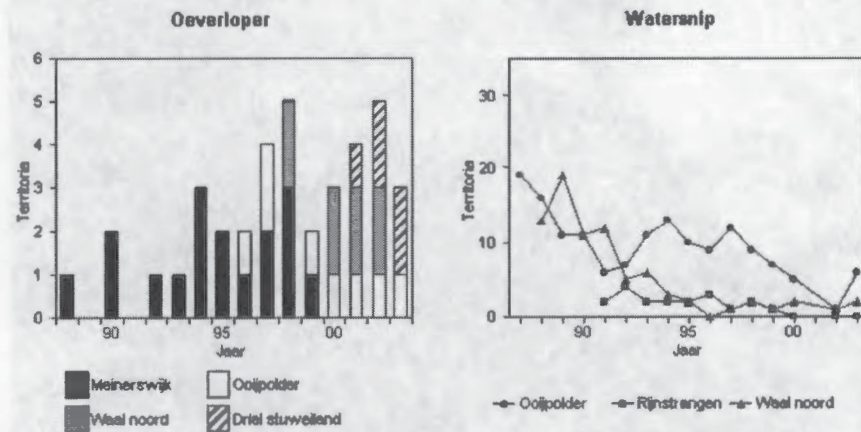
De *Blauwborst* gaat na de piek in 1998 in de Rijnstrangen sterk in aantal achteruit. Maar springt in 2003 weer terug naar het niveau van 1999. Deze soort profiteert namelijk juist van verdrogend en verruigend moeras. In de Ooijpolder is deze soort na een sterke stijging in periode 1990-1995 min of meer stabiel. De *Buidelmee*s heeft zich na het dieptepunt van 2001 weer iets in aantal hersteld, maar ontbrak bijvoorbeeld geheel in de Millingerwaard. Het blijft spannend hoe de populatie van deze 'vreemde vogel' zich in de toekomst zal ontwikkelen.

Tot slot nog enkele schaarse moersvogels. Een *Woudaap* werd op 5 juni, tijdens een avondinventarisatie per kano, in de Zuidstrang gehoord. De *kleine ralachtigen* waren in 2003 geheel afwezig. De *Snor* (1 terr.) werd evenals in 2002 ten westen van het Bergse Hoofd vastgesteld.

Pioniervogels

Tot de pioniervogels worden 17 soorten gerekend die op een of meerdere opzichten (broedplaatskeuze, voedselgebied en opportunisme) als pionier worden beschouwd. Het gaat hier om soorten als Kluut, Kleine Plevier, Oeverloper, meeuwen, sterns, Oeverzwaluw en Tapuit. Zoals de pioniers betaamd is het beeld van soort tot soort en van plek tot plek wisselend. Op zich zou je verwachten dat deze soortgroep in 2003 zou profiteren van de lage waterstand. Bijvoorbeeld de Kleine Plevier had vele extra strandjes langs de rivier als potentiële broedplaats tot zijn beschikking. En de steilranden langs de rivier die geschikte broedplaatsen voor Oeverzwaluw vormen liepen niet onder. Maar daarentegen namen alle pioniers in aantal af...

In 2003 werden slechts twee paar *Kluten* vastgesteld, één in Bemmelse Polder-oost en één in de Klompenwaard. Van de *Oeverloper* is één territorium vastgesteld in de Millingerwaard. Tevens zaten er op het nabij gelegen Stuweiland bij Driel twee broedparen (gegevens Olaf Klaassen). De *Kleine Plevier* neemt de afgelopen jaren in de Gelderse Poort gestaag af.

Figuur 2. Ontwikkeling van Oeverloper en Watersnip in een aantal deelgebieden in 1987-2003.

Extra potentieel broedbiotoop dat in 2003 ontstond door de lage rivierstand, in de vorm van drooggevalen strandjes, brachten daar geen verandering in. Mogelijk dat deze strandjes door toename van de recreatie niet meer geschikt zijn als broedgebied. In totaal werden slechts 39 paar Kleine Plevier vastgesteld. De Oeverwaluw lag met een totaal van 349 paar in 2003 onder het gemiddelde van 373 paar sinds 1991. En tot slot het echte dieptepunt van de pioniers, de meeuwen. Deze zijn nu echt uitgestorven in de regio. De 1 tot 2 paar *Stormmeeuwen* die de afgelopen jaren in de Erlecomse Waard en de Klompenwaard broedden zijn nu ook verdwenen.

Weidevogels

Hiertoe worden naast de karakteristieke weidevogels de Ooievaar, Patrijs, Kwartel, Kwartelkoning en de Grauwe Gors gerekend.

De weidevogels gaan bijna allemaal in aantal achteruit. De droogte van 2003 heeft dit beeld alleen maar versterkt. Een uitzondering hierop zijn de Watersnip en de Scholekster. Van de uiterst kritische *Watersnip* zijn in acht territoria vastgesteld terwijl dit er in 2002 slechts twee waren. De meeste zaten in de kwel sloten in het Circul in de Ooijpolder. Ook elders in Gelderland is een toename van de Watersnip vastgesteld (mededeling Jan van Diermen). De *Scholekster* neemt de afgelopen jaren licht af. Maar in 2003 is weer een duidelijke stijging van het aantal territoria waar te nemen. In de Ooijpolder is de opleving het grootst, daar gaat de stand van 32 paar in 2002 naar 43 paar in 2003. De *Grutto* blijft langzaam maar gestaag in aantal achteruit gaan en zelfs de *Kievit* is licht aan het afnemen. Alleen de *Tureluur* doet het de laatste jaren plaatselijk goed. Al is het bolwerk in de Bemmelse Polder-west in 2003 flink in aantal achteruitgegaan. De achteruitgang in de Bemmelse Polder is geheel aan de droogte toe te schrijven. De *Ooievaar* blijft nog steeds op twee paar steken. Het eerste paar vestigde zich in 1999 in de Groenlanden en in 2001 kwam daar een paar in Pannerden bij. Het paar in de Zuidstrang bleek geen blijvertje te zijn, hier was in 2002 alleen paar nabij een paalnest aanwezig. De *Kwartelkoning* lijkt één van de weinige positieve uitzonderingen. Met 28 territoria is 2003, na 32 het topjaar van 2000, een zeer goed jaar. In het verspreidingspatroon zijn enkele opvallende klusters van territoria waar te nemen. In de Byland werden maar liefst tien territoria vastgesteld en in de Klompenwaard zeven. Net buiten het onderzoeksgebied, maar binnen de Gelderse Poort, zaten nog eens dertien territoria: Meinerswijk 10, Huissense Waard 2 en Loowaard 1 (mededeling Jan Schoppers). Ook de *Kwartel* deed het plaatselijk goed. In de Ooijpolder werden verspreid over het gebied 5 territoria vastgesteld. Dit is voor de Ooijpolder een zeer goed jaar, alleen in 1989 werden er meer (9) territoria vastgesteld. Dit in tegenstelling tot de Rijnstrangen en Waal noord, waar in 2003 geen kwartels zijn gehoord. De *Grauwe Gors* was, na zijn algehele afwezigheid in 2002, met twee paar vertegenwoordigd in de Erlecomse Waard.

Struweelvogels

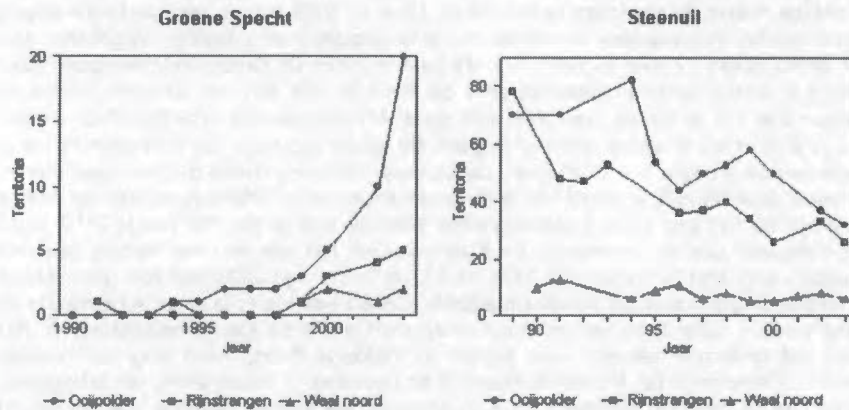
Van de struweelvogels worden 10 algemene soorten geteld. Dit zijn Zomertortel, Koekoek, Nachtegaal, Roodborsttapuit, Bosrietzanger, Spotvogel, Braamsluiper, Grasmus, Kneu en Geelgors. Opmerkelijk is dat de *Koekoek*, sinds die vanaf 1997 integraal wordt geteld, gestaag in aantal afneemt. De *Nachtegaal* is in 2003 in de Ooijpolder sterk afgenomen, terwijl deze soort in de Rijnstrangen, na een sterke afname in 1998 en 1999, langzaam in aantal toeneemt. Een *Noordse Nachtegaal* liet zich in de Groenlanden-zuid fraai beluisteren van 11 mei tot 7 juni. De vogel verbleef hier dus tot na de datumgrens van 1 juni maar voor daadwerkelijk broeden zijn geen aanwijzingen. Het bolwerk van de *Roodborsttapuit* is het

Circul in de Ooijpolder. Hier is deze soort de afgelopen jaren min of meer stabiel met rond de 30 paar. Maar in 2003 schiet het aantal omhoog naar 49 paar. Het leek erop dat gedurende het seizoen zich steeds meer paren in het Circul vestigden. Opmerkelijk is dat zich in 2003 geen enkel paar, in ogenschijnlijk geschikt biotoop, in de uiterwaarden langs de Waal en in de Rijnstrangen heeft gevestigd, dat was in piekjaar 1998 heel anders. Ook de *Geelgors* lijkt positief te reageren op het mooie zomerweer. Zelfs in de Rijnstangen, waar de soort de afgelopen jaren nagenoeg verdwenen was, zaten weer 5 territoria.

Bosvogels

Tot de bosvogels worden soorten gerekend als Sperwer, Havik, Buizerd, Boomvalk, Ransuil, Spechten, Boomklever, Boomkruiper, Wielewaal, Gaai en Appelvink.

De meeste bosvogels doen het goed in de steeds ouder wordende (wilgen)bossen. Met name soorten als *Boomklever*, *Boomkruiper*, *Groene Specht* en *Kleine Bonte Specht* zitten in de lift. De Groene Specht schiet zelfs omhoog naar 20 paar in de Ooijpolder! Dit staat in contrast met de *Appelvink* en de *Wielewaal* die aan het verdwijnen zijn.

Figuur 3. Ontwikkeling van Groene Specht en Steenuil in de Gelderse Poort in 1990-2003.

Cultuurvogels

Tot deze 'restgroep' behoren soorten van erven en dorpen als Torenvalk, Holenduif, Turkse Tortel, Kerkuil, Steenuil, Gierzwaluw, Huiszwaluw, roodstaarten, lijsters, Putter en Roek. De *Kerkuil* is een lastig te tellen soort. De vastgestelde territoria komen bijna allemaal voort uit nestonderzoek. De beschikbare nestplaatsen in de omgeving van de Ooijpolder worden namelijk jaarlijks gecontroleerd. Zowel het aantal paar als broedsucces in de Ooijpolder was aan de lage kant. De drie paren brachten alle 3 jongen groot. Ter vergelijking in goede muizenjaren is dit maximaal 6-7 jongen per paar. In het dorp Persingen was nog wel een solitaire vogel aanwezig. De nestkasten in de kerktoren waren echter allemaal bezet door

Kauwen. Het paar in Fort Pannerden bracht 4 jongen groot (gegevens Jan Jacobs en Ronald Zollinger).

De stand van de *Steenuil* schommelt door de jaren heen, maar neemt toch langzaam maar gestaag in aantal af. Ook de stand van de *Huiszwaluw* schommelt van jaar tot jaar. In de Ooijpolder neemt deze soort af terwijl deze in de Rijnstrangen langzaam toeneemt. Een territorium van de *Kramsvogel* is in de Groenlanden-zuid vastgesteld. Van eind april tot eind mei 2003 is hier een paar waargenomen. Tot slot de *Roek*, deze soort is met een kolonie van 14 paar de Spijkse Polder, terug van weggeweest. De Roek is door sterke vervolging en gebruik van pesticiden uiteindelijk in 1975 in de Gelderse Poort uitgeroeid. Pas in 1998 vestigde de eerste kolonie zich in Salmorth, in het Duitse deel van de Gelderse Poort. En nu pas, wordt er dus ook weer in het Nederlandse deel van de Gelderse Poort gebroed.

Tot slot

Uit bovenstaande soortbesprekingen blijkt dat er van jaar op jaar veel kan veranderen in de broedvogelpopulaties. Het is dan ook razend interessant om komende jaren door te gaan met de inventarisatie. Door de aantalsontwikkelingen goed vast te leggen houden we de vinger aan de pols en meten we de effecten van beleid, beheer en rivierpeil. Hopelijk kan door wijziging van beheer de achteruitgang van met name de moerasvogels en de weidevogels worden gestopt. Maar zoals het er nu naar uit ziet is voor een aantal soorten de Gelderse Poort binnen enkele jaren exit.

Indien je interesse hebt om in de Gelderse Poort broedvogels te inventariseren dan kan je je aanmelden bij ondergetekende. Het is ook mogelijk om een aantal inventarisatierondes met een andere teller mee te lopen om ervaring op te doen.

Dankwoord

Bij deze wil ik de tientallen tellers en medetellers hartelijk danken voor de vele vroege en enkele late velduren. Zonder de enthousiaste inbreng van al de vrijwillige tellers is het jaarlijks inventariseren van de gehele Gelderse Poort niet te realiseren. Tevens wil ik Jan van Diermen bedanken voor het doorlezen van het concept van artikel. Zijn opmerkingen en aanvullingen zijn in dank overgenomen.